NOTÆ IN C. J. CÆSARIS

OPERA

Eloi Johanneau.

IN LIBRUM I

DE BELLO GALLICO COMMENTARIORUM.

Cap. II. *Orgetorix.* Oberlin, Bouteroue, Bochat et D. Mionnet (*Descr. des méd.*, tom. 1, p. 92), nummum argenteum referunt, cujus pars antica præbet caput imberbe galeatum, cum epigraphe COIOS; postica vero equum currentem cum inscriptione ORCITIRIX. Bouteroue (*Monnaies de France*, p. 51) non dubitat quin ei, cujus hoc loco fit mentio, nummus iste tribuendus; et COIOS nomen esse pagi censet. Bochat (*Mém. sur la Suisse*, t. 1, p. 584) vult *Coios* latine scriptum esse pro *Caius*, et *Orcitirix* denotasse principem pagi. Ego existimo COIOS esse nomen dei vel dignitatis, idemque esse ac Κοῖος, nomen viri, pro κοίης vel κοιέλης, sacerdos; et κοίης corruptum esse pro χοίης, quod derivandum est a χοή, libamen, χοαί, inferiæ libationes in honorem mortuorum, χόες, festum Athenis quo fiebant libamina in Bacchi honorem, ex χέω, libo, fundo; proindeque fere idem esse græce atque nomina latina Julii *Sacroviri* Ædui, et *Sacrativiri* Cæsariani. *Orcitirix* vero formatum est a voce græca ὀρχηστής, saltator, vel ab ὀργητής, iracundus, et latina *rex*, Rex tripudii sacri, ut Apollo *Orchestes* dictus, et David ante arcam saltans, vel Rex iracundus, superbus. Sic ab ὀργή, ira, et ὀργίλος, iracundus, nosmetipsi voces *orgueil* et *orgueilleux* mutuavimus; ideoque nihil mutandum in orthographia utriusque nominis; η enim ut ι pronunciabatur, et litteræ χ et γ in κ facilis mutatio. Ni fallor igitur, hic nummus ad Cæsaris Orgetorigem potest referri. Sic in nummis

veterum Gallorum, nomen *Dumnorigis* vel *Dubnorigis* cujus mentio est apud Cæsarem, reperitur. *Vide* notam quæ sequitur.

Cap. III. *Dumnorigi.* In nummis gallicis urbi *Tornaco*, vel *Durnaco*, hodie *Tournai*, attributis, inscribitur DUBNOREX vel DUBNOREIX, diverso schemate : nunc miles adest stans utraque manu caput humanum tenens, vel dextra aprum, sinistra vero humanum caput; nunc miles graditur, aprum hasta defixum gestans; nunc miles stat hastatus, ante pedes ejus aper. Postica autem pars nummi habet DVRNACOS vel DVRNACVS, mendoseque DVRNOCOV pro DVRNACOS. *Dubnorex* vel *Dumnorex*, nomen principis, mihi videtur e duabus vocibus *Dominus rex* contractum, idemque esse ac DONNVS pro *dominus*, quod in nummis ejusdem urbis reperitur, titulusque dignitatis *Dom* vel *Don.* Ex etymologia igitur et Cæsare, pro *Dubnorex* et *Donnus* scriberetur rectius *Dumnorex* vel *Domnorex*, et *Domnus*. *Vide* Eckel, *Doctr. numm. vet.*, vol. 1, p. 62 et 74; D. Mionnet, t. 1, p. 83, 84 et 89, et not. cap. 2.

Cap. V. *Noreiam.* Duas urbes agnoscunt Noreias nomine Cellarius nosterque d'Anville; unam in Norico agro, alteram in Carnis, juxta Cellarium, in Rhætis vero certius, hodieque St-Léonhard, secundum eumdem d'Anville, geographiæ oraculum. D. Mannert perperam eamdem esse putat : hic mentio est de Noreia Norici.

Cap. VI. *Is dies erat a. d.* v *kal. apr.* Is dies erat igitur vigesimus octavus martis, ut animadvertit D. Artaud. Indicta fuit sine dubio vere primo hæc emigratio totius gentis, ut *ver sacrum* videretur, et sub auspiciis deorum incœpta.

Cap. X. *Graioceli.* Sic legitur perperam pro *Garoceli*, in editionibus recentioribus, quasi siti essent in Alpibus *Graiis*, et inde nomen traxissent : *Garoceli*, et *Ocelum*, urbs eorum, ejusdem nominis, in Alpibus Cottiis erant. *Ocelum* est *Usseau* prope Pignerol, non autem *Oneille*, ut in notis gallicis hujus editionis dicitur. Vide D'Anville, *Notice des Gaules*, vocibus *Garoceli* et *Ocelum.*

Cap. XVI. *Vergobretum.* Lingua celtica (hibernica) *fear-gobreith* est vir ad judicium, inquit Oberlinus. Sed male sanum est deducere vocem antiquam ab idiomate recentiori et extraneo. Mihi videtur derivandum esse *Vergobretus*, aut a duabus latinis vocibus *virga Bibractis :* Bibracte enim caput et dea Æduorum erat, et nuperrime, id est ante renovationem rerum et legum in Gallia, magis-

tratus Augustoduni, qui in biennium eligebatur, *Vierg* seu *Verg* vocabatur; aut melius a græco ἔργου πρῶτος, dorice πρᾶτος, pro πρωτουργός, qui dux est operis, primarius, gallice, *qui est à la tête de l'ouvrage, qui agit ou opère le premier.* « *Vergobretus*, ut ait Cæsar, summo magistratui præerat, et vitæ necisque in suos habebat potestatem. » Sic apud Platonem Φυτουργός, qui circa plantas opus facit, consitor, et Δημιουργός, qui publicum operatur, opifex, vocatur Deus. Nummus est unicus penes D. Marchant, virum eruditum Metis consistentem, qui, publici juris faciendo, de re numismatica bene meruit: hujus pars antica præbet aquilam erectam, alas explicantem, cum epigraphe CISIARECO VERGOBRETO; postica vero SIMISSOS PVBLIC... VIO.., nempe Simissos pro *Semissis*, public. pro *Publicus*, et vio pro *Divionensis*, vel pro *Flaviopolis*, vel pro *civ. Aedviorum*, vel tandem pro *Brannoviorum*, si revera legitur ovio, ut id mihi nuper asseveravit egregius auctor in hunc nummum dissertationis. Divione enim ætatis Romanorum inscriptiones duæ Jovi cujus aquila armiger, repertæ sunt, quarum prior *Fabros ferrarios Dibionenses* memorat; Bibracte a Flavio Constantio Chloro et Flavio Constantino ejus filio *Flavia* dicta est: Αἰδουϊοι, non Αἰδούοι, apud Strabonem legitur; *Brannovii*que in clientela Æduorum erant. Revera D'Anville Divionem in Lingonibus collocat, sed ipsius mera est conjectura, a finibus diœcesis Lingonum in medio ævo deprompta. D. Marchant pro ovio legit *Noviodunum*, sed hoc Æduorum oppidum sub Cæsare ab Æduis ipsis direptum et incensum est, et post Cæsarem sub eo nomine nulla est mentio, *Nevirnum*que vocatur.

Cap. XXVII. *Verbigenus*. Sic quidam codices et editi libri; sed quanquam in plerisque est *Verbigenus*, aut *Virbigenus*, aut *Verbigenius*, Cellarius clarissimusque D'Anville, post Cluverium, ex Antonini Itinerario, ostendunt *Urbigenus* esse veram lectionem, quia in illo itinerario *Urba*, oppidum Helvetiæ, occurrit. *Urbigenus* nomen dictum est igitur a duabus vocibus *Urbæ genus*, gallice *le peuple d'Orbe*. Sic in Cicerone *genus romanum* pro *populus romanus* dicitur. *Urba* autem a verbo *urvum* aratri curvatura Varroni, unde *urvare* Festo, est circumdare, ab eo sulco, ut recte ait, qui fit in urbe condenda urvo aratri. *Urba* amnis, gallice l'*Orbe*, reipsa sicut vomer aratri circumdat urbem *Urbam*, quæ hodie *Orbe* vocatur. Reperitur quoque *urbus* pro *urvus*, *urbum* pro *urvum*.

Cap. XXXI. *Ad Magetobriam.* Habent editiones priscæ *Amagetobriæ* seu *ad Magetobriæ*, ita quoque græcus interpres Commentariorum Cæsaris, ἐν τῇ Ἀμαγετοβρίᾳ, repugnantibus codicibus. Oberlinus, ex veteri monumento, revocavit *ad Magetobriam*, quam lectionem cum D. Lemaire secutus est D. Artaud, in nostra editione. Utrique lectioni ego assentior : Chiffletius enim *in Vesuntione*, p. 1, c. 35, et D'Anville, *Notice de la Gaule*, p. 60, nominis ipsius vestigia agnoscunt in loco dicto *la Moigte de Broye*, ad Araris et Ognonis confluentes, prope vicum *Pontaillier-sur-Saône*, non confundendum cum *Pontarlier;* egregieque hoc firmatur monumento nuperrime detecto (anno 1802); scilicet inter varia monumenta ex Arari exsiccato eruta, visum est fragmentum urnæ cum epigraphe MAGETOB. Quæ inscriptio, ut ait eruditus editor Collectionis auctorum classicorum latinorum, tum propter vicinitatem loci *la Moigte de Broye*, tum propter similitudinem nominum, satis aperte declarat eamdem esse positionem, idem nomen. Hoc quoque confirmatur etymologia hujus nominis. *Magetobriæ* enim nomen conflatum est ex græco μήκιστος, dorice μάκιστος, longissimus (unde *Macistus* mons, et *Macestos* fluvius, apud Plinium), et *bria* pro *briva* vel *briga* pons, gallice, *Long pont;* ideoque gallice scribitur *la Moigte*. Si legendum foret *Amagetobriæ*, et gallice *l'Amoigte* pro *la Moigte*, derivandum esset a græco ἀμαχητός qui non potest oppugnari, et *bria* pons, Pons inexpugnabilis. Alterutram etymologiam pro certo habeo, adhuc autem lectio incerta est; epigraphe enim MAGETOB. in littera M fracta fuit, et huic fragmento littera initialis A deficere potest.

Cap. XXXVIII. *Dubis.* « Codex nullus habet *Dubis;* omnes plus minusve corrupte legunt *Adduadubis*, *Alduadubis*, *Alduasdubis*, *Adduabis*, *Alduadusius*. In hac tanta farragine, Cellarius pro certo posuit *Dubis :* quam lectionem receperunt posteriores. » Ita Oberlinus, qui quærit unde fluxerit ista corruptio. Mihi videtur posse nodum istum solvi hoc modo : *Addua* est vox græca αἴθυια, mergus, cognomen fluvii *Dubis*, unde, cognomine eodem, populi finitimi, *Ædui*, vel *mergi*, in altero sensu, nempe alludendo ad *mergus*, gallice, *plongeon*, et *marcotte de vigne*, qui *mergit* se in scrobibus, ut avis hujus nominis, in aquis; unde quoque *Addua* vel *Adduas*, fluvius Galliæ Cisalpinæ, nostratibus l'*Adda*, ortus in *Adula* monte, et qui *Larium* implet lacum, seu lacum avis *larus* dictæ;

unde *Aduatuci* vel *Atuatuci* Eburonibus finitimi, et *Aduatuca* vel *Atuatuca*, oppidum Eburonum, cujus nomen ex αθυια, mergus, et τύχη, fortuna, compositum est, et significat *Fortuna mergus*. Reperitur in Columella *mergere vitem*, gallice, *marcotter la vigne*; insuper vox gallica diminutiva *marcotte* est vox latina *mergus*. *Aldua* vel *Alduas* igitur corruptio est vocis *Addua*, mutatione litteræ *d* in *l*, ut in lacryma a δάκρυ, et *Addua* vel *Adduas* verbi αιθυια. Sic pro Ἀΐδης vel Ἀΐδης, Græci dixerunt Ἅδης. *Dubis* vero vel *Dusius*, fluvii nomen proprium, a voce δύω, mergo, subeo, formatum est; et re vera fluvius Dubis, ut *Anas* fluvius, in cuniculos mergitur, et subterlabitur. Legendum igitur *Adduadubis* aut *Adduadusius*, et, duabus vocibus, *Addua Dubis*, vel *Adduas Dusius*, unde Aphæresi dicitur hodie *le Doubs*. Quoad nomen *Adduabis*, quod corruptius est, a voce *Adduadubis* contractum est. Forsan igitur in varios codices nullus error incuria librariorum irrepsit, et varietates lectionum a differentia pronunciationis tantum manant. Inde etiam ALDUCVORIX, quod in inscriptione coloniæ Sequanorum legitur, apud Gruterum, p. 815, n° 10.

IN LIBRUM II.

Cap. XXXIV. *Sesuvios*. Hadr. Valesius, Ciacconius, Ursinus et Vossius *Lexuvios* aut *Lexovios* scribendum putant, quia *Sesuvii* nuspiam. D'Anville rem in dubio reliquit; mihi autem cum Oberlino videtur nihil mutandum in textu. *Sesuvii* idem est nomen ac *Eusubii*, III, 7, et *Essui*, V, 24, metathesi et contractione. Sic *Salyes* vel *Salyi* contractio est nominis *Salluvii*; sic dicitur græce metathesi ἔσσυμαι pro σέσυμαι, et ἔσσευμαι pro σέσευμαι, utrumque a σεύω. *Sesuvii* vero, *Eusubii* et *Essui* iidem sunt quoque ac *Sagii*, qui memorantur in Notitia veteri Galliarum, et horum nomen existit adhuc in *Essey* et *Séez*. *Eusubii* dictum est pro *exuviæ* serpentis, quæ forte galearum insignia erant, vel melius pro *Eusebii*, ab Εὐσεβής, id est pii, sicut *Euhages*, sancti; et *Sagii* pro *sagi*, a *sagus*, vates, nempe druidæ, gallice, *devins*, *sages*, sicut Apollo, vel serpens Python, a Beleno Baiocassum deo, profligatus. *Sesuvii* igitur, vel *Essui*, idem est nomen græce, ac *Sagii* latine. In finibus Sagiorum et Carnutum erat Saltus Perticus (pro *Peraticus*), *le Perche*, a πέρας, -ατος, finis, ubi ex Cæsare Druidarum consessum annuum statuo. Inde Normannia *Pays de sapience* hodie dicta; inde apud Sagios *Oxu-*

mum vel *Oximus* urbs erat, pagusque *Oximensis*, hodie *Exmes* vel *Hiemes* et l'*Hiémois*, cujus nomen ab *ocimum*, græce ὤκυμον, basiliscus, oritur; inde *Diablintes* a διάβολος, apud quos *cathedra Diaboli, la chaire au Diable*, iis contermini erant, et in vicino mons Sancti Michaelis, qui *Diabolum* vicit.

IN LIBRUM III.

Cap. VII. *Unellos*. Male legitur pro *Eusebios*. *Vide* not. II, 34.

Cap. IX. *Ambiliatos*. Ita codices plerique quos Oudendorpius secutus est. Alii vel *Ambialites*, vel *Ambialiates*, et sunt plures varietates. Quædam exemplaria habent *Ambiliati*; interpres græcus τους 'Αμβιλιάτας. Nihil in ea re certum censuit D'Anville. Ego vero suspicor 1° eosdem esse qui *Ambibari* pro *Ambiliati*, VII, 75 : hi enim *Ambibari* inter armoricas civitates numerantur; 2° *Ambialites* vel *Ambialiates* lectionem vere germanam esse; 3° eorum nomen ab ἀμφίαλος, mari circumfusus, oriri; proindeque circa duo maria, *la Manche* et *la mer du nord* hodie dicta, consedisse, infra et supra Fretum gallicum, in pago qui postea *Gessoriacus* vocatus est; 4° *Gessoriacum* vel *Gesoriacum*, post Bononiam, *Boulogne*, Itium portum, *Vissant*, Ulteriorem portum, *Calais*, ipsorum oppida fuisse, itemque portum *Ambleteuse*, cujus nomen erat, in media ætate, *Amfleat*, et *Amfleot*. *Vide* not., IV, 9, et VII, 75.

Cap. XVII. *Viridovix*. Editores eruditissimi Bibliothecæ classicæ latinæ hoc loco animadvertunt pleraque nomina principum inter Gallos desinere in *-rix* vel *-vix*, vel etiam in *-rex*; et quærunt unde exierint istæ syllabæ finales. Jam dixi supra syllabam *-rix* vel *-rex*, quæ reperitur tantum in nominibus propriis, esse eamdem atque vocem latinam *rex*. Quoad syllabam *-vix*, in quam desinunt nomina propria principum inter Gallos, mihi videtur differre solummodo numero singulari a *-vices*, syllaba finali et plurali nominum populorum Galliæ, et formatam esse a voce græca οἶκος, domus, familia, vel a latina *vicus*, quæ exit ex eadem, fere eodem sensu. Itaque, ut afferam exemplum utriusque, mihi videtur nomina *Viridovix* et *Lemovices* composita esse, prius, ut *Viridomarus*, a voce græca ἶρις, -ιδος, arcus cœlestis, Iris dea, gladiolus, gallice, *flamme, lis des marais* vel a latina *viridis*; posterius, a verbo λιμός, fames, homo sordidus, gallice, *famine, homme très-avare*, et utrumque ab οἶκος seu *vicus*. Ita de *Eburovices* et *Branno-*

vices, præsertimque de nomine *Cambiovicenses* conflato a *Cambium* et *vicenses*, quæ ultima vox a *vicus* derivatur : *Cambiovicenses* denotat igitur populos qui *Cambii vicos* habitabant, proindeque in finibus, Mercurium mercatorum lucrique deum colebant; et reipsa populi sunt etiam nunc subdoli provinciæ finitimæ inter Bituriges et Lemovices, hodie *la Marche* nuncupatæ. Hæ origines in opere gallico manuscripto, cui titulus est *Géographie archéologique et mythologique des Gaules*, fusius demonstrantur.

Cap. XXII. *Adcantuannus*. Mirum in modum variat hujus nominis lectio. Alii *Adiatunus*, *Adiatonnus*, *Adiaterinus*, et aliis modis. Exstat nummus a Pellerin. citatus, *Rec.*, I, p. 32, ubi legitur REX ΔALETVΩNVS. In area caput leonis, in parte adversa SOTIOGA; sed ad Sotiates Adcantuannumque referri posse non mihi videtur. Is rex *Adcantuannus* apud Athenæum, lib. VI, et in ecloga e libro CXVI Nicolai Damasceni, Αδίατομος vocatur. Scripti libri nihil variant. Constat tamen alterutro loco mendose scribi hoc nomen. Sed Ἀδίατομος græcum est, sicut et *Sotiates* quorum rex erat, significatque, qui non est in duo scissus vel divisus; e contra *Adcantuannus* nec græcum, nec latinum. Nil dubium igitur quin sit legendum etiam in Cæsare *Adiatomus*.

Cap. XXII. *Soldurios*. Hæc vox mere latina est, non celtica, id est cambrica vel armorica, ut male asserunt nonnulli : eamdem originem et significationem habet ac vox gallica *soldat*, antiquitus *soldier*, *souldard*. Utraque derivatur a *solidum*, gallice *solde*, paye, salaire, *soldus*, nummus aureus qui *solidus* est, id est qui non est pars alterius; quod *soldurii* stipendio quasi mercede conducti essent : hoc verbis ipsius Cæsaris confirmatur, et sole meridiano clarius est. Male igitur σιλοδοῦροι aut σιλοδοῦνοι apud Athenæum, Nicolaum Damascenum et Eustathium legitur. Nomen vero populi *Sotiatum*, quos Σωτιανούς vocat Athenæus vel potius Damascenus, et inter quos Soldurii erant, mihi videtur esse derivatum a participio præsenti verbi græci σώω, servo, sospito, gallice, *conserver*, *garder sain et sauf*, significatione paululum deflexa, sed fere eadem ac *Soldurii* et *Devoti*. *Sotiates* corruptum est igitur a *Sontiates*, et sic rectius legitur in nonnullis editionibus. Idem nomen decurtatum existit adhuc in nomine urbis *Sos*, quæ ad Gelisam sita est; et scribitur *Sotia*, *Sotium*, in scriptis medii ævi, ut D'Anville animadvertit. *Devoti* autem dicebantur qui se morti devovebant. Id

de Celtiberis habet Valerius Maximus, lib. XII, cap. 6 : *Celtiberi nefas esse ducebant prœlio superesse, quum is occubuisset pro cujus salute spiritum devoverant.* Aliquid erat simile in cohorte sacra Thebanorum CCC.

IN LIBRUM IV.

CAP. I. *Tenchtheri.* Hoc nomen variis modis legitur apud varios scriptores, sed corrupte admodum. Plutarchus, in Julio Cæsare, Τεντερίδαι habet, loco cujus Τενχθερίδαι nonnulli reponere volunt, ego vero Τεγχτερίδαι; sic et pro *Tenchtheri*, *Tenchteri* legendum censeo, ex orthographia Plutarchi ipsius et etymologia. Nomen enim eorum populorum mihi videtur ex græco τεγχτός, *tinctus*, derivatum. Tenchteri, sine dubio, se colore inficiebant, ut Britanni, Pictavi, Agathyrsi, Thraces et Illyrii. *Vide* not., V, 14.

CAP. IX. *Ambivaritos. Ambivariti* et *Ambivareti* certe iidem sunt, sed situs eorum trans Mosam hodie ignoratur. Attamen diversi sunt ab *Ambivaretis* Æduorum clientibus, VII, 75, pro quibus reponendum est *Ambarri* qui reipsa in clientela Æduorum erant, et circum Ararim incolebant, ut bene conjectatur D'Anville, et mihi indicatur ab etymologia nominis *Ambarri*, ex *amb-*, circum, et *Arar*, contracti in *Arr*, compositi. Nomen e contra *Ambivareti* vel *Ambivariti* ex præpositione græca ἀμφί, et ἀρητός, maledictus, formatum est; quod alludit sane ad nomen *Mosæ* fluvii, a græco μυσός, detestandus, abominandus, execrandus, ortum. Oppidum igitur eorum erat *Mons maledictus*, *Montmédi*, trans Mosam; et quidem forte *Satanacum*, *Stenai*, a *Satanas*, *Satan*, et *Sédan* ab eadem voce; utrumque enim sunt ad ripam Mosæ dextram, proindeque trans Mosam. *Vide* not., VII, 75. Sic hodie ad Scarponam Mosellæque ripam quidam campus dictus est *la Terre maudite*. Sic *Arvii*, qui *Diablintibus* contermini erant, et *Diabolum* seu Pythonem quoque colebant, a græco ἀραῖοι, maledicti, diris devoti, vocabantur.

CAP. X. *Vosego.* Varie scribitur *Vosegus*, *Vosagus* seu *Vogesus* metathesi, græce Βοσῆκος. Mihi videtur derivandum esse a græco βοῦς bos, et ἀγός, dux, Bos ductor, sicut bos Cadmi, vel melius a βοῦς et σῆκος, septum, fanum, sanctuarium, bovis sacri septum, gallice, *la crèche du bœuf.* Glareanus itaque male legit *Mosegus*, quasi a *Mosa* derivatum esset.

Cap. XVIII. *At Sigambri. At* vacat in codd. et edd. Oudendorpius reposuit ex Ursino, cujus codex mendose ferebat *ut. Sigambri* non *Sicambri* ex codicibus et etymologia legendum est; nam *Sigambri* mera est vox græca σύγγαμβροι, mariti duarum sororum, ex σύν, simul, et γαμβρεύω, connubio jungo. Mos erat igitur apud eos duas sorores germanas simul uxores ducendas esse a duobus fratribus germanis vel ab uno marito; unde et nomen *Germani,* quod alibi demonstrabo. Ceterum, ut notat recte eruditissimus Lemaire, facilis mutatio litteræ *g* in *c* fuit.

Cap. XXI. *Commium.* In *Thesauro Brandenburg.* vol. 1, p. 305, exstat nummus, in cujus una facie circa equum, COMMIOS, in altera caput galeatum cum hac inscriptione GARMAN., quam non nulli explicant *Germanus,* sed sine auctoritate. In duobus ejusdem nummis eruditissimus D. Mionnet (*Descr. des méd.,* tome 1, pag. 86 et 87) legit in antica parte CARMANO. et CAR., in postica COM. et COMIOS. Orthographia igitur hujus nominis nummis non sistitur. In dubio quoque etymologia eam relinquit; *Commius* enim vel *Comius* a græco κομμός, ornatus accuratior et fucatus, vel a κομη, coma, cæsaries culta, potest derivari. *Comium* ergo lectio, ut habent codices et editiones nonnulli pro *Commium,* ablegenda non est. Nomen autem *Garmanus* mihi videtur legendum *Germanus,* sicut in nummo *Germani Indutilli filii,* not., v, 3; aut rectius *Carmanos,* quod tunc derivatum esset a græco χαρμή, animus ad pugnandum alacer, pugna, conflictus, unde voces gallicæ *escrime* et *escarmouche* oriuntur.

Cap. XXIII. *Britanniam attigit.* Suspicatur D'Anville (*Géogr. anc.,* tom. 1, p. 101) Cæsarem appulisse ad eam Britanniæ oram quæ nunc dicitur *Lyme,* latine *Lemanis,* haud longe distantem ab urbe *Dubris* (Douvres). Hanc conjecturam firmat natura locorum, id est *apertum et planum litus;* firmat et etymologia: *Lemanis* enim est vox græca λιμήν, portus, mutatione litteræ η in α, pro more dialecti doricæ.

IN LIBRUM V.

Cap. II. *Ad portum Itium.* Hodie *Wit-sand* seu *Wissant,* prope Bononiam, sicuti eruditissimo D'Anville placuit, et postea viro non minoris in rebus geographicis peritiæ, Gosselin (*Strab. gall. version.* 1, 77, n° 1). Ex hoc enim portu brevissimus est in Britanniam trajectus, ut ait Cæsar; quod et indicatur etymologia

græca ἰθύς, rectus, gallice, *qui est ou va en ligne directe, en droite ligne*, ἰθύω, recta feror. Sed observandum est hoc nomen varie scriptum esse, nempe *Itius* per *t*, in libris scriptis Cæsaris juxta Fulvinum Ursinum, et Ἴτιος apud Strabonem; vel Ἴκιος, per κ, apud Ptolemæum, *Iccius* denique per *cc* in scriptoribus mediæ ætatis, sicut *Iccius*, Remorum legatus ad Cæsarem, II, 3 et 6. Si *Itius* legendum foret, a voce græca ἰθύς, rectus, vel a latina *itus, -us*, aut *itio, -ionis*, deducerem, et ad hanc etymologiam mihi argumento forent multæ inscriptiones *pro itu et reditu*, deæque *Abeona* et *Adeona;* contra si *Icius* vel *Iccius*, a græca ἵκω, fut. ἵξω, venio, ἵξις, adventus.

Cap. III. *Indutiomarus.* Nummum hujus possidebat Oberlinus, cujus antica pars offert caput juvenile absque epigraphe; postica vero bovem gradientem cum hac inscriptione : GERMANVS INDVTI. IIII. Sed hic nummus ad Induciomarum nihil pertinet; nam D. Mionnet (*Desc. des méd.*, t. I, p. 90, n° 66) legit ibidem rectius GERMANVS INDVTILLI. I.; et mihi videtur ultimam litteram I. esse pro F., integramque inscriptionem legendam esse *Germanus Indutilli filius. Indutillus* ut *Celtillus*, Vercingetorigis pater, et *Cavarillus* Æduus. Male igitur ab Oberlino concluditur ex hoc nummo nomen *Indutiomarus* scribendum esse per *t*, non per *k*, ut græcus interpres habet, et requirit etymologia : *Induciomarus* enim formatum est a voce latina *induciæ* et a verbo *marus*, contracto et derivato a *major*, urbis præfectus, qui induciis præpositus est, ut Lycaon, a λύκος, lupus, qui inducias invenisse dicitur, gallice, *le maire des trèves, la trève du seigneur*, vel ut *S. Germanus,* cui comes erat *S. Lupus;* proindeque scribi debet *Induciomarus*, non *Indutiomarus.*

Cingetorix. Nihil hic celticum, ut credit Oberlinus : nomen omnino græcum est. Conflatum est enim contractione a voce κυνηγέτης, -ου, venator, et *rex*, sonatque *Rex venatorum*, gallice, *le Grand veneur. Vide*, cap. XXII, notam *Lugotorige.*

Cap. XI. *Cassivellauno.* Codex Bib. reg., 7, 563, habet modo *Cassuvellannus*, modo *Casivellaunus.* In Dione legitur corrupte Σουέλλαν; in Polyæno Κασόλαυλον, male quoque. Hoc nomen a duobus coalescit, nempe a *Cassi*, Britanniæ populi, et a *Velauni*, Galliæ : prius à κάσις, -ιος, frater, soror, consobrinus, germanus, coætaneus; posterius ab ἐλαύνω, abigo, agito, proveho, duco, for-

matur. *Cassivellaunus* sonat igitur, qui abigit vel agitat Cassos, gallice, *Chasse-Casses, qui chasse les Casses,* scribendumque *Cassivelaunus,* græce Κάσσουελαυνος, vel *Casswellaunus,* geminando *l,* ut in *Vellaunodunum,* oppidi Galliæ nomine, euphoniæ causa; sicut in *Cassi* pro *Casi,* et in finali *-casses* nominum Galliæ populorum, ejusdem originis.

Cap. XIII. *Hibernia.* Addunt nonnulli *insula.* Hibernia, quam minus recte et contractione vocat *Juverna* Pomp. Mela, a voce *hybernus,* hyemalis, nomen ducit, sonatque insula in qua *hyems* protrahitur, vel quæ ab occidente hyemali jacet. Melius ergo scriberetur *Hybernia.*

Mona. A græco μονή, dorice μονά, mansio, habitatio, quod hæc insula ultimum, ut ait Tacitus, druidarum profugarum refugium, reipsa esset inter Britanniam et Hyberniam mansio Druidarum et navigantium.

Cap. XIV. *Vitro.* « Hic cum Cæsare consentiunt Mela, lib. III, c. 6, et Vitruvius, lib. VII, c. 14, qui habent quoque *vitro.* Oribasius autem scribit *isatin* infectores *vitrum* appellare; et Marcellus Empiricus, c. 23 : « *Herba,* inquit, *quam nos* vitrum, *Græci* isatida *vocant.* » Porro Plinius (*Hist. nat.,* lib. XXII, c. I) eosdem Britannos ait *glasto oblinere corpora.* Sunt ergo *vitrum* et *glastum* et *isatis* diversa nomina ejusdem plantæ, cujus succis expressis Britanni ad inficienda corpora usi sunt. » Ita Oberlinus et D. Lemaire. Hæc tria nomina græcam originem habent, nempe *vitrum* a φαιδρός, clarus, nitidus, lucens; *glastum,* ex quo vox gallica *guède* manat, a κλάστης, qui frangit, forte ut quædam herba cujus mentio fit apud Plinium, vel melius a χλοάζω, vireo, κλόα, herba viridis, gallice *gazon* pro *glazon,* britannice armoriceque *glas,* viridis, cæruleus, lividus; *isatis* ab ἰσάτις, glastum, voce composita ex ἴσος, par, æqualis, et ἄτη, damnum, clades, Até, dea malefica, ἀτίζω, nocere. *Glas* enim vel *gloas* substantive malum sonat armorice. Vox igitur *glas* græcam quoque originem habet, nedum ex ea vox græca *glastum* oriatur. Hujus autem moris vestigia, ut ante animadvertit Oberlinus, superesse videntur inter Scotos hodiernos, apud quos vestimenta tum capitis, tum corporis sunt variegata duobus coloribus, scilicet croceo et cæruleo, in modum cancellorum; et hoc modo tincta fuisse veterum Britannorum corpora, nec non et Gallorum *virgata sagula,* credere est.

Cap. XXI. *Cassi. Vide* supra, cap. xi, *Cassivellauno.*

Oppidum. Usi sunt Britanni voce *caer,* quæ habet radicem verbum hebræum קרא, quod convocare significat. Ita Joh. Clericus, ait Davisius, cui hæc origo hebræa arridet. Sed mihi luce clarius est *caer* britannice, *ker* armorice, vocis latinæ *castrum,* ex qua Angli *cester* in nominibus urbium formarunt, contractionem esse.

Cap. XXII. *Lugotorige.* « Al. *Cingetorige.* Ex multis codd. contra Hotman. Brantii Bongars pr. Vossiani omnes *Lugotorige, Lutogorige;* Celsus, vita Cæsaris, *Legotorige:* at græcus interpres Commentariorum, Κιγγετόριγα. Nostri quoque codd. variant: cod. R., 5,763, *Lugotorige;* unde rem dirimere admodum sit difficile. » Ita D. Lemaire. Etymologia hujus nominis, compositi ex λυκοειδής, lupo similis, matutinus, albescens ut alba matutina, vel *Albion,* et *rex,* analogumque nomen *Luguvallum,* hodie *Carlile,* indicant *Lugotorige* pro *Lucodorige,* scribendum esse; facile enim κ in γ, et δ in τ mutatur.

Cap. XXIV. *Essuos. Vide* supra *Sesuvios,* not. in librum ii, cap. xxxiv.

Ambiorigis. Hujus nummus exstat, apud Eckel (*Doctr. numm. vet.,* t. i, p. 76) et apud D. Mionnet (*Descr. des méd.,* t. i, p. 83). Pars antica offert Palladis caput galeatum, postica equitem hastatum, cum epigraphe EBVRO. pro EBVRONES. Legitur quandoque in parte antica AMBIORIX vel TAMBIL. *Ambiorix,* Eburonum princeps, significare debet *Ambianorum rex;* aut rectius, a græco ἀμφί, latine *amb-,* circum, ἰός, jaculum, ἱέω, mittere; Rex qui circumjicit jacula vel sagittas, sicut ἰήϊος vel ἤϊος, Apollo, jaculandi peritus; unde et *Ambiani;* sicut *Sanctus Quintinus,* Ambianorum et Veromanduorum apostolus, *contis* transfixus, et cujus nomen a κόντος, *contus,* hasta longa et robusta nautica, derivatur; *Tambil* vero pro *Tambilos,* stuporem injiciens, sicut Palladis vel Medusæ caput, a voce græca θαμβαλέος.

Cap. LIV. *Moritasgus.* Ex multis inscriptionibus conjicit Thomas Reinesius, epistola 67, quemdam Gallorum fuisse huic cognominem. Unde colligit idem aliquem ὁμώνυμον e majoribus Moritasgi nostri a suis ob merita pro deo habitum fuisse; ita Davisius. Alesiæ reperta fuit, anno 1652, inscriptio in qua porticus *deo Moritasgo* positi mentio fit. Brotier deum illum esse ipsum Moritasgum, re-

gem Senonum, suspicatur; sed certissime fallitur. Illum nec Romani, nec Galli sacraverunt. Regi Senonum nomen erat dei Moritasgi, in cujus tutela positus erat a die natali, vel a pueritia. Moritasgi autem nomen formatum est a græco μωρία, stultitia, et τάσσω vel ταξιόω, ordino, apte dispono, in acie colloco, aciem instruo, τάξις, ordinatio, ordo aciei, acies, agmen, turma, cohors; significat igitur qui *Moriæ* vel stultitiæ aciem instruit, alludendo ad cultum Berecynthiæ seu Magnæ Matris, hodie *Mère-folie, Mère folle*, apud Æduos celeberrimum, et ad turmam ei sacratam, nomine gallico *compagnie de la mère folle.* (*Vide* Du Tilliot, *De la fête des fous*, in-4°, 1741.) Inde sceptrum hujus *Matris deum* dictum gallice *marotte* pro *merotte*, id est, *petite mère*. Inde quoque, apud Cæsarem, v, 25 et 22, nomina *Tasgetii*, rectius *Tasgætii*, Carnutum regis, et *Taximaguli*, unius ex Britanniæ regibus, prius a γόης, -ητος, incantator, præstigiator, sicut et *Tasgætium*, nomen urbis Helvetiorum prope *Magiam*; posterius a *magulus*, diminutiva voce μάγος, magus, id est druida. Moritasgus igitur deus Æduis, *Matris Fatuæ* cultoribus, Momus erat.

IN LIBRUM VI.

Cap. X. *Bacenis*. Bacenis sylva erat pars aliqua Hercyniæ sylvæ quæ describitur infra, cap. 24. « Bacenis, inquit Hotman, pars Hercyniæ sylvæ quam nunc *Nigram* vocant, *der Schwartzwald* (la Forêt noire), a Nechari amne ad Mœnum. » Nomen ejus originem a græco βασκανία, fascinatio, βασκαίνω, fascino, trahit; significat igitur gallice, *la forêt de l'enchantement, ou qui fascine, enchante, charme, ensorcelle.* (Vide *Hercyniam sylvam*, cap. xxiv.) Inde forsitan nominis *Volcæ* origo, a græco φολκός strabus, luscus, qui habet oculos distortos, ut *fascinatrices* : Hæ gentes circum Hercyniam sylvam cujus pars erat sylva *Bacenis*, consederunt; Pliniusque, lib. vii, cap. 22, ex Isigono narrat in Triballis et Illyriis esse qui visu effascinent, interimantque quos diutius intueantur, iratis oculis; et fœminas in Scythia, quæ vocant *Bithyæ*, quod pupillas binas in oculis singulis habeant.

Cap. XV. *Ambactos*. « Iidem prope qui *Soldurii. Vide* not., iii, 22. *Ambactus* δοῦλος μισθωτός, servus mercede conductus : ita veteres glossæ. *Ambactus*, apud Ennium, lingua gallica *actus*

dicitur, ait Festus. Hunc Diodorus Siculus appellat διάκονον, ministrum ingenuæ conditionis. Ea voce similiter sonante et ejusdem originis utuntur etiam nunc Flandri *ambacht-man*, id est homo quæstus causa operam suam alii locans. Adde præterea Cæsarem ipsum, qui hæc duo nomina *ambactos clientesque* ita jungit, ut alterum esset interpretatio latina alterius vocis celticæ. *Ambactum* igitur interpretor non servum, non mercenarium, sed ministrum, assiduum comitem, ut sunt apud magnates nostros *les officiers attachés à la maison, les écuyers, les pages, les principaux domestiques à gages qui ne portent point livrée.* In eo differunt a clientibus romanis, quod mercedem aliquam pro sua opera recipiunt. » Ita fere Oberlinus, cui suffragor quoad sensum vocis, non autem quoad etymologiam; in hac enim nihil adhuc celticum. *Ambactus* vox est mere latina, composita, ut *ambigo*, ex *amb-*, pro *am-*, ante vocalem, circum, et *actus* ab *ago*, qui agit vel cui actus est circum patronum in domo ejus, gallice, *qui a une charge, qui est charge de quelque fonction autour d'un patron dans sa maison.* Respondet igitur voci nostræ *vassal* pro *gas* vel *gars de la salle*, ou *manoir seigneurial*, ex qua diminutivum *valet* pro *vassalet*, contractione formatum est. Apud D. Mionnet, t. 1, p. 85, exstat numinus cujus pars antica offert aquilam in medio coronæ laureæ volantem, postica vero bovis caput cum epigraphe AMBACTVS.

Cap. XVII. *Mercurium.* Alii *Teutatem* appellant nomine Gallis peculiari, a græco θεότατος, gallice, *déissime* (si licet uti hoc verbo), maximus deus, ut ait Cæsar. Male igitur idem esse nomen existimant, quod apud Ægyptios *Theut* vel *Thot*, apud Græcos θεός vel Ζεύς.

Apollinem. Belenus dicebatur a Gallis Baiocassibus, peculiari quoque nomine, ut videtur ex Ausonii carm. 11, *De prof. Burd.*; eo autem nomine vocabant etiam Norici, teste Tertulliano, *Apolog.*, c. XXIV; *Belis* seu *Belinus* ab Aquileiensibus, teste Herodiano. Inscriptiones permultæ in Gallia repertæ de Apolline Beleno mentionem faciunt. Has collegit Ritterus in *Historia Gallorum*, p. 257. Nomen hujus dei nec celticum, id est cambro-britannum vel armoricum, nec hebræum est, sed græcum. *Belenus* est vox græca βέλεμνον, telum, sagitta, seu βέλενος vel βέλεννος, nomen piscis cujusdam propter sagittæ speciem, gallice *un dard*; *Belis* vero a βέλος, telum, jaculum,

sagitta, eodem sensu formatur, sicut nomen Sancti Quintini a κοντος. Apollo Βελεσιχαρής, vel sagittis gaudens, dicebatur. *Vide* notas *Ambiorigis*, lib. V, cap. XXIV, et VII, 75, *Lemovices*.

Cap. XXI. *Parvis rhenonum tegimentis*. Interpretatur *pellibus rhenonum*, id est *peaux de rennes*, D. Lemaire. « Minime enim dubium, inquit, mihi videtur quin *rheno*, gallice *le renne*, sit nomen animalis, non vestis, ut Isidoro, *Orig.*, 19, 23, et Servio ad Georg., III, 183, placuit. Male qui legunt *rhenorum*, pejus qui legunt *rhenum*. Lectio Cæsaris sincera videtur; noster tamen codex, 5,764, *rhenorum* » : hæc ille. Sed animal istud hodie in Germania non reperitur; et vocem *rhenones* mihi videtur derivatam esse a græco ῥὴν, ῥηνός, ovis, ut ῥήνικες, ovium pelles, et esse ejusdem significationis.

Cap. XXIV. *Hercyniam sylvam..... quam illi* (Græci) *Orcyniam appellant*. « Ita codd. et edd. vett., ait D. Lemaire; ita quoque Ptolemæus et græcus interpres : eadem est (*Orcynia*) ac *Hercynia sylva*. Ortum hoc nomen ab *Hartz, Hartzwald*. » E contrario *Hartz* vel *Hartzwald* mihi videtur a germanico nomine ejus hodierno *Schwartz*, vel *Schwartzwald* corruptum, quod significat *Nigra, Nigra sylva*, id est *deformis terris, aspera cælo, tristis situ cultuque*, ut ait Tacitus; *Hercynia* vero, quæ Ἑρκύνιος δρυμος, Juliano est, a græco ἑρκάνη vel ἕρκος, ἕρκιον, septum, sepes, et *Orcynia* ab ὁρκάνη, voce ejusdem significationis, oriri. Fere eadem igitur differentia est inter *Hercynia* et *Orcynia*, ac inter ἑρκάνη et ὁρκάνη. Inde varietas nominis, eademque significatio. Respondet igitur voci gallicæ *la haye*, (l'enceinte ou forêt sacrée), ex qua *la Haye* in Hollandia, et in Francia *St-Germain en Laye*, pro *en la haye*, et tot nomina locorum, ducunt originem.

Cap. XXVII. *Alces*. « Nonnulli, ait D. Lemaire, post Oberlinum, volunt nomen *alces* a græco derivari ἀλκὴ, robur. Et reipsa Pausanias, l. IX, c. 21, de *alce* loquitur, quem vocat ἀλκὴν perperam : nam Græcis ante Pausaniam incognitum animal istud erat, et nomen ἀλκὴ datum a Pausania, est effictum ex nomine alcis cæsareæ; præterea græcus interpres vertit ex more latino ἄλκες, non ex more græco ἀλκαί; unde conjicere licet nomen esse celticum *elch* sive *elg*, cui simile *el, aelg* et *oelg*, etiamnum in septemtrionalium europæorum sermone restat. Germanice vocatur *das elendthier*, gallice *l'élan*. Plinius idem animal vocat *machlin* vitiose pro *aclin*, addita littera *m* ex voce præcedenti, factum ex

elch. Sed hæ descriptiones nullomodo cæsarianæ conveniunt. Buffon, virque doctissimus ipse Cuvier nihil certi quoad speciem animalis inesse fatentur. » Ego autem, quoad etymologiam nominis, certo mihi certius est: 1° nihil hic celtici inesse; 2° *Alces*, quod et fluvii nomen est apud Plinium, effictum esse ex græco ἀλκήεις, contractione αλκῆς, fortis, strenuus, numero plurali ἄλκες, ut recte scribit græcus interpres, quod scripsisset ἀλκαί, si ab ἀλκή substantivo derivatum esset, ut nonnulli volunt; 3° nomina germanica *elk, elch, elg, aelg, oelg, el,* ex nomine græco corrupta esse; 4° nomen gallicum *élan* idem esse ac vocem *élan* pro *élancement*, proindeque nominis græci *alces* versionem; 5° *Machlis* ejusdem animalis nomen in Plinio, pro *aclis* truncato non esse, sed meram vocem græcam μάχλης, lascivus, salax, libidinosus, μαχλίς, lasciva, meretrix. Quoad animalis genus, pro phantastico numinis *Alcis* emblemate habeo.

Cap. XXVIII. *Uri.* Id est boves montani, ex etymologia: *urus* enim dictus est a græco οὖρος, pro ὄρος, mons, unde adjectivum ὄρειος, montanus, in montibus degens, subaudito βοῦς, bos. Servius ad hunc versum 374 Virg., lib. II, *Georg.*:

Sylvestres uri assidue, capreæque sequaces.

Sylvestres uri, ait, *id est boves agrestes qui in Pyrenæo monte nascuntur inter Gallias et Hispanias posito.* Idem celeberrimus vir Cuvier de uris ita loquitur: « *Uri.* Bœufs sauvages. La plupart des naturalistes pensent que c'était l'animal appelé encore *urochs* ou *auer-ochs* par les Allemands; *auer-ochs* signifie bœuf de montagne: ils jugent aussi, pour la plupart, que le bison de Pline, liv. VIII, c. 15, semble indiquer le *bison* et l'*urus* comme deux espèces, et j'ai découvert, en effet, qu'il y a eu autrefois en France deux espèces de bœufs sauvages. » Nomen germanicum *urochs* ab *auer-ochs* contractum est; *auer-ochs* autem ab *ochs*, taurus, bos, et *auer*, adjectivo ab *aue*, planities, campus, derivato, compositum, sonatque igitur *bos agrestis,* ut *urus* explicat Servius. Errarent ergo qui nomen *urus* a germanico *auer* contractione formatum esse crederent. Hæ duæ voces omnino significatione et origine differunt.

Cap. XXXII. *Aduatucam.* Editiones veteres nosterque codex regius antiquissimus (5763) habent *ad Vatucam*; alter vero (5763) non deterioris notæ, *Aduatucam.* Ursinus primus, et post hunc,

Hadr. Valesius, *Notit. Gall.*, p. 566, has voces duas in unam jungendas esse recte probarunt. Reipsa, Ptolemæus habet Ἀτεύατουχον Τόγγρων, et ita sensus poscit. Vide *Dubis*, not. in lib. II, cap. XXXVIII.

IN LIBRUM VII.

Cap. IX. *Gergoviam.* Codex solus Vossii *Gergoniam* habet. Alii omnes vel *Gortoniam*, vel *Gorgobinam;* unde perperam Cæsaris editor novissimus affirmare ausus est non *Gergoviam*, sed *Gortonam* vel *Gorgobinam* legendum esse, censuitque fortasse nomen utrumque habuisse. Hic nihil immutandum; quo autem loco situm fuerit hoc oppidum incertum est, nisi forte *Couleuvre* aut *St-Voire.*

Cap. XXXI. *Teutomatus.* Vitiose admodum legitur nomen istud, ut alia ejusmodi. Græcus habet Τευτομάνος; Oberlinus legendum proposuit *Teutomarus*, sed nihil adhuc mutandum mihi videtur. Ad instar tot nominum græcorum, *Teutomatus* ex voce μᾶτος, dorice, pro μῆτος, vel μῆδος, cura, consilium, formatur, aut verbo ματέω, quæro, indago, μάτος, inquisitio, ματήρ, vel in compositione ματής, inquisitor, indagator : *Teutonum consilium* igitur significat, vel melius *Teutonum indagator.* Quæ etymologia *Teutomatus* germinam esse lectionem statuit. Idem rex sane est qui infra, cap. 46, etsi aliter scribitur in cod. 5763, *Votomapatus*, cod. 5764, *Votomatus*, et alii codices aliter.

Cap. XXXVII. « *Litavicus.* Nummos ejus duo ex auro profert Bouteroue (*Des Monnaies de France*, p. 48). Exhibet eos et Havercamp ad Orosium, lib. VI, cap. 11, additque tertium ex suo museo. Epigraphe ibi occurrit LITA. vel LITAVI. Quod pone caput conspicitur C., notat Cabillonum (*Châlon-sur-Saône*). Priores duo nummos offert etiam Pellerin (*Rec.*, I, tab. 124, 6). In posteriore autem epigraphen LITAV. perperam in LITAN. convertendam statuit, et de *Litanobriga* explicat, cujus mentio in Itinere Antonini. » ita Oberlinus. Hujus quoque tres nummos exhibet D. Mionnet (*Descr. des méd.*, p. 91) cum epigraphe LITA. in duobus; sed legit, sicut Pellerin, LITAN. in tertio. Unde conjicio hanc ultimam esse veram lectionem, et revera de *Litanobriga* Bellovacorum intelligendam esse, et nullomodo ad nostrum *Litavicum* respicere.

Cap. XXXVIII. *Eporedirix* et *Viridomarus.* Hi cum equitatu ad

Cæsarem præcucurrerant. Millin, qui de re antiquaria bene meruit, in *Mon. ant. ined.*, t. 1, p. 146, e lapide detecto anno 1792 in fundamentis arcis *Bourbon-Lancy*, docet *Eporedirigis* nomen esse quale idem hic legitur, ejusque filium *Magnum* clientem fuisse Cæsaris, assumpto nomine *C. Julii.* En inscriptionem :

C. IVLIVS. EPOREDIRIGIS. F. MAGNVS.
PRO. L. IVLIO. CALENO. FILIO.
BORMONIEE. DAMONAE.
VOT. SOI.

In qua legendum BORMONI ET DAMONAE VOT*um* SOL*vit*, id est deo *Bormoni* et deæ *Damonæ*, quæ mihi videtur eadem fuisse ac *Damona*, una e Danaidibus, et *Damia* vel *Bona Dea*, cujus festum *Damium* kalendis maii celebrabatur, et sacerdos vocabatur *Damias*, a δαμία dorice, pro δημία, meretrix, gallice *femme publique*, sicut Venus πάνδημος et ipsa Bona Dea. *Eporedirigis* vero nomen ab *Eporedia*, Ivrée, et *rex*, ortum mihi videtur, et *Rex Eporediæ* significare. Pro *Viridomarus* legitur *Virdumarus* in Fastis Triumphalibus Gruteri, p. 297 :

M. CLAUDIUS. M. F. M. N. MAR
CELLUS. AN. DXXXI. COS. DE.
GALLEIS. INSUBRIBUS. ET.
GERMAN. K. MART. ISQUE.
SPOLIA. OPIMA. RETULIT.
DUCE. HOSTIUM. VIRDUMARO.
AD. CLASTIDIUM. INTER
FECTO.

Vide not. in lib. XVII, cap. 3, et lib. V, cap. 3.

CAP. XLII. *Cabillono.* Châlon-sur-Saône, tunc Æduorum emporium frequentissimum. Codices nostri regii *Cavillono*, *Cavillonno* habent. Græcus interpres Καβιλαύνον, Strabo Καβύλλινον; Ptolemæus et Marcianus rectius Καβαλλινον, Notitia dignitatum *Caballodunum*, Ammianus Marcellinus *Cabillones*, Eumenes patria Æduus *Cabillonensis portus.* Igitur urbis hujus nomen a *caballus*, petit cheval, oritur, sicut *Caballinus fons* aut *Hippocrène*, et perperam gallice scribitur *Châlons*, sicut *Châlons* sur Marne, a *Catalauni*, pro *Châlon a Cabillonum.* Male Surita vult *Cabellione*, *Cabellio* enim urbis hodie dictæ *Cavaillon*, nomen est.

Cap. LV. *Bibracte*. Bibracte, *Βίβρακτα* Straboni, *oppidum longe maximum et copiosissimum, et apud Æduos maximæ auctoritatis*, dea quoque erat habita, sicut Roma et multæ aliæ urbes quæ in deorum numerum relatæ sunt. Inscriptiones duæ Augustoduni repertæ habent DEAE BIBRACTI. An eadem sit quæ Augustodunum, hodie *Autun*, postea dicta est, inquirunt eruditi, ac ea de re inter se dissident. Sed ex his inscriptionibus augustodunensibus, et verbis Eumenii rhetoris, confici non potest Bibracte et Augustodunum diversa oppida extitisse, sed potius unam eamdemque urbem fuisse.

Cap. LVII. *Lutetiam*. Hodie *Paris*, Galliæ caput et urbium regina. Mediocre erat oppidum; hinc Ammianus *Castellum* vocat, Julianus et Zosimus Πολίχνην, oppidulum. A Juliano male vocatur Λευκετία, metathesi pro *Lutecia*, quasi a λευκός, albus; a plurimis *Lutecia*; sed rectius a Strabone Λουκοτοκία; a Ptolemæo Παρισίων Λουκοτεκία, pro Λουκοτοκία, a græco λυκοτοκος, lupi mater, latine *Lupipara*, unde contractione *Lupara*, hodie *le Louvre*, quod alibi demonstrabo.

Cap. LVIII. *Melodunum*. Hodie *Melun*. Scaliger hoc loco fide nonnullorum codicum reposuit *Metiosedum*, quæ urbs diversa non est a Meloduno, juxta V. C. D'Anville. Codex noster regius, 5763, hoc loco habet *Mellodunum*, et infra *Medodone*, et cap. 60 iterum *Medodone* pro *Mellodone* vel rectius *Melloduno*. At codex regius 5764, notæ haud inferioris habet *Metiosedum*, et infra bis *Metiosedo*, et rursus, cap. 61, *Metiosedum*. Urbs eadem est igitur *Melodunum* et *Metiosedum*. Male Sanson et Hadr. Vales. (*Notit. Galliarum*) volunt *Metiosedum* esse vicum nunc dictum *Meudon*, infra Lutetiam, in monte positum.

Cap. LXVIII. *Alesiam*. Nunc vicus *Alise*, aliter *le bourg de Sainte-Reine*, ubi fons miraculis sanctæ Reginæ celebris, olim urbs Mandubiorum, qui in Æduorum clientela erant « primaria totius Celticæ sedes, urbiumque mater »; unde pagus circumjacens dictus est *Alisiensis pagus*, l'*Auxois* ou l'*Aussois*, et le mont *Auxois*, collis editus ubi erat oppidum *Alesia*. Ita scribunt Cæsar, Plinius, Tacitus, Orosius; Græci vero Plutarchus et Diodorus Siculus, Αλησια; Polyænus Αλαισία, rectius græcus interpres Cæsaris et nonnullæ editiones priscæ, et Strabo, et Dion Cassius, Αλεξία; Velleius Paterculus *Alexia*. Oritur enim a græco ἀλέξια, auxiliatrix, quæ opitulatur, sicut *Ops* vel *Opis* dea, sicut Rhea, quæ *mater deum* erat,

sicut *Alesia* dea, vel Cybele, mater urbium et turrium, quam colebant Ædui, sicut *Notre-Dame de bon secours* vel *Sainte-Reine*, quæ etiamnum ibi colitur in imo monte *Alexio*, sicut *Berecynthia* quæ a Phrygiis in monte *Berecynthio* colebatur. Etymologia igitur docet *Alexiam* esse lectionem genuinam, contra Vossium, Ursinum et Casaubonem; et urbem *Alexiam* a cultu *Alexiæ*, vel Opis aut Berecynthiæ apud Æduos, totius Celticæ primariam sedem obtinuisse. Re quidem ipsa, Diodorus Siculus, *Bibl.*, lib. IV, ait, Herculem hanc urbem præclaræ magnitudinis exstruxisse, et a militiæ suæ errore Alesiam (Αλησίαν) nuncupasse, nempe a græco ἄλη, error, ἀλήτης, erro, vagus; sed certe ipse errat, et hæc etymologia mera fabula est. Si ei credatur, hæc urbs, ipsius ætate, quoque in præcipuo Celtis erat honore, quippe primaria totius Celticæ sedes, *urbiumque mater*, et per omnes ætates ab Hercule libertatem defenderat, nec unquam capta erat, usque ad tempus Cæsaris, qui vi expugnavit, et in Romanorum potestatem redegit.

Cap. LXXV. *Ambivaretis*. Cæsar, lib. IV, cap. 9, *Ambivaritorum* mentionem facit, in quorum fines equitatus Usipetum et Tenchtherorum prædandi frumentandique causa missus fuerat. Sed Ambivariti trans Mosam iidem esse non possunt ac *Ambivareti* Æduorum clientes. Tam longe enim ab Æduis dissiti sunt *Ambivariti* trans Mosam, ut in clientela Æduorum fuisse credibile non sit. Conjicio igitur ex Cæsare et etymologia Ambivaritorum oppida esse Montem Maledictum, *Montmédi*, forteque *Satanacum*, Stenay, et Sédan. *Vide* not., IV, 9. Pro *Ambivaretis* vero Glareanus et Ciacconius substituunt *Ambarros*, qui necessarii et consanguinei Æduorum a Cæsare, lib. I, cap. 11 et 14, vocantur. Eosdem esse suspicatur C. V. D'Anville, et ego iis omnino assentior.

Aulercis Brannovicibus, Brannoviis. « Codices fere omnes ex his tres populos faciunt, interpungentes hoc modo : *Aulercis, Brannovicibus, Brannoviis*. Item interpres græcus : καὶ τοῖς Ἀυλερκοῖς, τοῖς τε Βραννοουίξι, καὶ τοῖς Βραννουΐοις. Jam vidimus tres populos, sub nomine communi *Aulerci*, designari. Hoc loco apparet quartum esse populum, eodem nomine, sed distinctum cognominibus, *Aul. Brannovices, Aul. Brannovii*; et ita legendum existimo. » Ita D. Achaintre; ego vero ex *Aulercis Brannovicibus, Brannoviis*, unum populum facio, cujus nomen erat *Aulerci Brannovices* vel *Brannovii*; et illum, cum C. V. D'Anville, ad Ligerim statuo,

in pago a *Brannoviis* dicto *le Briennois* aut *Brionnois*, in diœcesi Matisconensi, proinde in Æduis quorum clientes erant. Legendum est igitur *Aulercis Brannovicibus vel Brannoviis*, aut sicut in quibusdam editionibus, includendum *Brannoviis* inter uncos, post *Brannovicibus*.

Eleutetis Cadurcis. « Codices nostri et Oudendorpiani fere omnes habent *adjunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaunis.* Unde suspicor quatuor populos fuisse, non tres sub his nominibus. Reipsa *Eleutheri* nomen græcum est, nec causa est cur Galli habuerint nomen græcum, ut jam observavit Morus. Quapropter lectionem codicum restitui. » Ita D. Achaintre, qui addit in indice geographico : « *Eleuteti Cadurci.* Horum uno tantum loco meminit Cæsar, VII, 75, et eos pene potentiæ Arvenorum subditos docet. Reposui e codicibus *Eleuteti*, quia vox *Eleutheri* (liberi) non convenit populo gallico, multo minus iis qui vel Arvernorum clientes, vel ipsis subditi erant. Rectius tamen scriberetur ex conjectura Cl. d'Anville (*Notice de la Gaule*, p. 440) *Lucteri*, quia de *Lucterio* Cadurco potentissimo mentio fit, lib. VII, cap. 5, 7, 8; item de *Luterio* quodam Cadurco opulentissimo, qui, ut apparet, idem est ac *Lucterius* supra citatus, cujusque in clientela esset oppidum Uxellodunum : unde conjicere licet *Lucterium* patronymicum esse nomen a Lucteris, qui populus erat pars Cadurcorum detracta ab iis, et subdita Arvernis. » Licet *Eleutheri* vel rectius *Heleutheri* sit nomen græcum, mihi luce clarius est *Eleutheris Cadurcis* esse genuinam lectionem : jam satis superque probavi populorum et urbium Galliæ nomina græca vel latina esse. Sic infra pro *Helviis; Suessionibus*, legendum existimo *Eleutheris Suessionibus.* Nihil obstat quod ait Cæsar, *Eleutheros Cadurcos* sub imperio Arvernorum esse consuevisse, et Hirtius Suessiones Remis esse attributos. In Plinio enim Suessiones *Liberi* quoque nuncupati sunt; non probo igitur lectionem *Lucteri* a *Lucterio*, duce Cadurco potentissimo, quam D. Achaintre, post D'Anville, proponit.

Helviis; Suessionibus. Lege *Eleutheris Suessionibus*, ut supra *Eleutheris Cadurcis. Vide* hanc notam.

Bellocassis. Bellocassi ii sunt qui, II, 4, *Vellocasses* vocantur, quorum nomen contractum et derivatum adhuc superest in nomine pagi gallice *Vexin* dicti. Legendum hic igitur *Vellocassis.*

Aulercis Eburonibus. Ita legit D. Achaintre, sed male. Nullum

dubium est quin, post *Lexoviis*, *Aulercis Eburovicibus*, hic legendum sit, cum Cellario, sicut legitur supra, III, 17, *Aulerci Eburovices*, ante *Lexovii.* Tres populi apud Cæsarem *Aulerci* cognominantur, *Cenomani*, *Brannovices*, vel *Brannovii*, et *Eburovices*, non autem *Eburones*, qui ab Eburovicibus alii sunt et longe dissiti; et nusquam alibi plures reperiuntur, exceptis Diablintibus, qui hoc cognomine distinguuntur apud Ptolemæum, forte quod in clientela Cenomanorum erant.

Caletes. « Nostri codices habent *Cadetes*, et permulti alii; et ipse D'Anville (*Not. de la Gaule*, p. 192) non audet rejicere hoc nomen, quanquam qui sint *Cadetes* se ignorare profiteatur. Iidem, ait optime D. Achaintre, mihi videntur qui *Caletes* supra memorati (nempe II, 4, et infra VIII, 7, pariter ante *Vellocasses*, iis conterminos). » *Cadetes* enim, sub hoc nomine corrupto, sicut et *Caletes*, inter civitates armoricas numerantur, et una littera tantum differunt. Unum igitur faciunt populum cujus nomen adhuc servat pagus gallice dictus le pays de *Caux.* Ergo rejicienda est supervacanea lectio *Cadetes*, quæ hic tantum in codicibus reperitur.

Lemovices. Hæc vox jure suspecta quibusdam, quia jam supra *Lemovices*, id est, les *Limousins*, memorantur, nec maritimi sunt, sed ab Oceano remotissimi. Had. Valesius vulgatam lectionem male retinet, quam antiquissimam esse probat; putatque Lemovices armoricanos partem esse Osismiorum, qui nunc *Leonenses* vocantur, quorum oppidum Sancti-Pauli fanum, *St-Paul de Léon.* Nonnulli alii censent quoque hos Lemovices a Lemovicibus aquitanis distinguendos esse, et partem Osismiorum non contemnendam. P. Ciacconius et Jo. Scaliger contendunt errorem esse in textu, et vocem *Lemovices* delendam esse, veluti supervacaneam; et reipsa nullus, nec Strabo, nec Ptolemæus, nec geographi veteres, de Lemovicibus armoricis locuti sunt. « Ego vero, ait eruditus Achaintre, cum nonnullis viris doctis inter quos Vinetus numerandus, non longe abessem quin pro *Lemovices* legerem *Leonices.* » Mihi videtur nec Lemovices esse armoricanos a Lemovicibus aquitanis alios; nec *Leonices*, nomen barbarum et veteribus ignotum, pro *Lemovices* legendum; nec tandem hoc ultimum nomen delendum. In hoc loco reponere ausim vel *Sesuvii*, qui iidem sunt ac *Eusubii*, vel *Eusebii*, II, 34, in civitatibus maritimis recensiti, quamvis Oceanum non attingant, vel melius

Baiocasses, qui hic a Cæsare omittuntur inter armoricas civitates, sed ab Ausonio inter has memorantur, in his versibus de Claris Prof. :

Tu, Baiocassis stirpe Druidarum satus....
Beleni sacratum ducis e templo genus....
Stirpe satus Druidum,
Gentis Aremoricæ, etc.

ubi videre est cultu Beleni inter gentes armoricas Baiocasses celebres esse. Memorantur et a Plinio sub nomine, revera corrupto, quod *Bodiocasses* in codicibus nonnullis, *Vadiocasses* in aliis, legitur, sed inter Viducasses et Unellos nuncupantur, ita ut nihilominus nullum sit dubium de situ et nomine eorum. Citantur denique in Notitia veteri Galliæ sub nomine contracto *Baiocæ*, Bayeux, pro *Baiocasses*, sicut *Drocæ*, Dreux, contractum est pro *Durocasses*, et *Trecæ*, Troyes, pro *Trecasses*. Nomen autem *Armoricæ* (civitates) a græco ἁρμος, compages, concordia, harmonia; ἁρμόζω, apte connecto, et ὅρος, limes, terminus, ὅρια fines, limites, ὁρικός, ad fines pertinens, certissime componitur, significatque, Concordia civitatum finitimarum, gallice *ligue*. Nihil adhuc igitur in hoc nomine celticum, quamvis revera britannice *Armor*, aut rectius *Arvor*, ad mare significet, ex *ar*, super, *mor*, mare; et Britannia minor etiamnum in *Armor* et in *Argoet* vel *Argoat*, seu in regionem maritimam et regionem sylvosam dividatur. *Ar* enim aut *war*, *var*, *oar*, sicut anglice *over*, germanice *ueber*, est vox græca ὑπέρ contracte, *mor* est *mare*, et *coet*, in compositione *goet*, a voce latina *cædua* (sylva subaudita) decurtatur; sicque omnes britannicæ voces originem græcam vel latinam habent. *Vide* not., VI, 17.

Cap. LXXVI. *Vergasillauno*. Ex Oberlino, O'brien, in suo lexico hiberno, hoc nomen fuisse dignitatis ostendit e lingua celtica (hiberna) *fear-go-saighlean*, vir ad vexillum, vexillarius, gallice *banneret*. Sed jam dixi male sanum esse ab idiomate recentiori et extraneo, valdeque corrupto deducere vocem antiquam. Hoc nomen græcum est, sicut omnia nomina propria gentium quas Græci et Romani barbaras vocitabant, ab ipsis tradita. Mihi videtur ortum a vocibus ἔργον, opus, ut *Vergobretus*, et σέλλω, operam dare, aut a σιλλόω, irridere, forte eodem sensu ac ἐργομοκεύω, illudere, irridere; gallice igitur *Bon-ouvrier* aut *Moqueur* diceretur.

IN LIBRUM VIII.

Cap. XII. *Vertisco, principe civitatis.* Ita optimi codices; alii *Verucio* vel *Verutio.* Hic *Vertisco* mihi videtur idem ac *Vertico,* nomen hujus Nervii transfugæ, quoque loco nati honesto, v, 45; et utrumque legendum *Vertisco* aut *Vertisto.* Oritur enim a φέρτισκος, voce diminutiva φερτός, præstans, excellens, vel a superlativa φέρτιστος, præstantissimus, excellentissimus.

Cap. XXVI. *Lemonum.* Ita nostri codices; alii *Limonum.* Posterior lectio præferenda est; hoc enim nomen Ptolemæo Λίμωνον, a græco Λειμών, pratum, oritur. Et revera in pratis hæc urbs quæ dicitur hodie *Poitiers* a voce *Pictavi,* in pratis est, ad ripam Clani vel Cleni, *le Clain.*

Cap. XXX. *Drappeten.* « Manuscripti non tamen omnes, ut asserit Oudendorpius, habent ita : nam noster regius 5763, *Drappetem,* et codex 5764, *Drapten.* Melius tamen *Drappeten,* cujus nominativus est *Drappes.* Vox hellenismum sonat. » Ita D. Achaintre. Reipsa id nomen græcum est : originem enim ducit a τραπέω, uvas calco, τραπητής, uvarum calcator, vel a δραπέτης, servus fugitivus, δράω, famulor, ministro, fugio; proindeque scribendum *Drapeten,* non autem *Drappeten* per geminam litteram *p,* nec *Drapten* contracte.

Cap. XL. *Uxellodunum.* « Hoc nomen, ait eruditus Achaintre, ut pleraque solent nomina propria, corrupte legitur apud codices. Alii *Auxiliodunum,* alii multo plures *Uxelludonum* vel *Uxellodunum.* Noster codex regius 5794 *Velodunum,* quod nomen nullibi ita scriptum invenio. » *Uxellodunum* est hodie *le Puech* ou *le Puy d'Issolu,* ut id Cl. D'Anville certissime stabilivit, et nominis similitudo innuit; nomenque hujus oppidi undique prærupti, adhuc græcum est. A vocibus enim θήν vel θίν, dunum, acervus, cumulus, collis arenaceus, et ὑψηλός, altus, editus, componitur vel conflatur, sonatque *Dunum altum,* vel arduo ascensu, ut ait Hirtius. Nomen autem hodiernum *Issolu* a priori voce *Uxello* oritur; *le Puech* a *podium,* eodem sensu ac *Dunum.* Scriberetur igitur rectius *Hypsellodunum.*

ELIGIUS JOHANNEAU.